

Ανεργία και διά βίου εκπαίδευση: σχέσεις αλληλεξάρτησης

Της κ. **Βασ. ΔΕΛΗΘΕΟΥ**
Δρος Κ.Π.Ε., Μ. Sc. Περ. Αναπτ.

Α. Εισαγωγική προσέγγιση

Οι τρέχουσες πολιτικές εξελίξεις επί παγκοσμίου επιπέδου, οι εξ αυτών προκληθείσες νέες οικονομικές συνθήκες, οι διογκούμενες συνεχώς μετακινήσεις πληθυσμών (ικανών ή μη προς εργασία), οι συνεχείς εντυπωσιακές κατακτήσεις της τεχνολογίας, η αποδοχή νέων μεθόδων «του οικονομικώς πράττειν», (π.χ. ηλεκτρονική διακίνηση κεφαλαίων), έχουν προκαλέσει σειρά προβλημάτων, μεταξύ των οποίων πρωτεύουσα θέση κατέχει εκείνο της απασχόλησης, της ανάγκης δημιουργίας συνεχώς νέων θέσεων εργασίας, της ανεργίας.

Τα εν λόγω φαινόμενα και άλλα καλυπτόμενα υπό τον γενικό όρο «παγκοσμιοποίηση»¹ επιτείνονται και εκ της εισαγωγής νέων μορφών ανταγωνισμού, ιδίως σε επίπεδο Οικονομικών Ενώσεων (π.χ. Ευρωπαϊκής Ένωσης, Ασιατικών Κρατών, ASEAN), Κρατών (π.χ. Η.Π.Α., Ρωσίας, Κίνας), Πολυεθνικών Επιχειρήσεων κ.ά.

Και δεν είναι τυχαίο π.χ. το γεγονός, ότι το έτος 2010, σύμφωνα με τον στόχο που έχει τεθεί στο Ευρωπαϊκό Συμβούλιο της Λισσαβόνας τον Μάρτιο του έτους 2000 από τους Ευρωπαίους Ηγέτες, οι Πολίτες της Ευρωπαϊκής Ένωσης, θα ζουν στην ανταγωνιστικότερη και δυναμικότερη οικονομία της γνώσης, η οποία θα παρέχει περισσότερες και καλύτερες θέσεις εργασίας και μεγαλύτερη κοινωνική συνοχή.

Η Ευρώπη έχει πολλές πιθανότητες να επιτύχει τον στόχο αυτό, με την προϋπόθεση όμως να επισπευσθούν οι μεταρρυθμίσεις στην εκπαίδευση και κατάρτιση, κυρίως των ανέργων ατόμων, που πλήττονται συχνότερα και σε μεγαλύτερο βαθμό.²

1. Βλ. περί του όρου: Β. ΔΕΛΗΘΕΟΥ: *Τοπική Ανάπτυξη, Αυτοδιοίκηση, Αναπτυξιακά Προγράμματα και Παγκοσμιοποίηση. Πανεπιστημιακές Παραδόσεις. Μεταπτυχιακά Προγράμματα Σπουδών «Βιώσιμη Ανάπτυξη» Χαροκοπέιου Πανεπιστημίου. Αθήνα, 2002, σελ. 187 επόμ. Βλ. ακόμη: Μ. GIOK: *Greek achievements: successes and dangers. Review: DECENTRALIZATION, LOCAL GOVERNMENT AND REGIONAL DEVELOPMENT. 1999, p. 4, Jos. STIGLITZ: Globalization and its discontents. London, 2002, p. IX.**

2. Βλ. Δ. ΒΕΡΓΙΔΗΣ: *Στρατηγικές εκπαίδευσης ενηλίκων και επιμόρφωση δημοσίων υπαλλήλων. Εισήγηση, Ημερίδα: Νέα αντίληψη για την επιμόρφωση. Πάτρα, 2005. Κωνστ. ΓΕ. ΑΘΑΝΑΣΟΠΟΥΛΟΣ, Β. ΔΕΛΗΘΕΟΥ: Οι Ελληνικές ιδιωτικές επενδύσεις σε Χώρες των Βαλκανίων και το Ελληνικό Σχέδιο Οικονομικής Ανασυγκρότησης των Βαλκανίων. Αθήνα, 2005, σελ. 6 επόμ., σελ. 11 επόμ. Κωνστ. ΓΕ. ΑΘΑΝΑΣΟΠΟΥΛΟΣ: *Το Δίκαιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Α' έκδ. 1996 (εν συνεργασία με: Ιω. ΒΛΑΣΣΗ και Β. ΔΕΛΗΘΕΟΥ). Νέα έκδ. 2006, ιδίως τα των Συνθηκών.**

Σχετικώς σημειώνεται, ότι το έτος 2001 σχεδόν 40% του πληθυσμού ηλικίας 25 έως 64 ετών στην Ε.Ε. δεν διέθετε επαγγελματικά προσόντα πέραν εκείνων της υποχρεωτικής εκπαίδευσης, ενώ το έτος 2001 45% περίπου των νέων ηλικίας 19 έως 22 ετών της Ε.Ε. δεν συμμετείχαν στην εκπαίδευση και στην κατάρτιση.

Εξ άλλου, το έτος 2001 το 34% περίπου των γυναικών ηλικίας 25 έως 54 ετών δεν διέθεταν επαγγελματικά προσόντα ανώτερα εκείνων της υποχρεωτικής εκπαίδευσης, γεγονός το οποίο επηρέαζε τις προοπτικές τους για απασχόληση.

Κατά τις εκτιμήσεις των Ειδικών οι περισσότερες νέες θέσεις εργασίας, που θα δημιουργηθούν έως το έτος 2010 θα είναι σε προηγμένους τομείς υπηρεσιών και σε διοικητικά και τεχνικά επαγγέλματα.

Αυτό το τελευταίο όμως στοιχείο μεταφράζεται σε αναγκαίες πολιτικές επαγγελματικής κατάρτισης, μέσω Προγραμμάτων διά βίου εκπαίδευσης, ιδία των ανέργων, γεγονός το οποίο επιβάλλει την διασαφήνιση των σχετικών εννοιών, επί των οποίων τελικώς θα «βρασισθεί» η εν συνεχεία επιμορφωτική εν γένει διαδικασία.³

Β. Ανεργία, είδη, πληττόμενες Ομάδες

Ως γνωστόν, κάθε οικονομία συναρτάται με συγκεκριμένο μέγεθος πληθυσμού. Συνήθως ο πληθυσμός διακρίνεται σε οικονομικώς ενεργό και σε οικονομικώς μη ενεργό. Ο οικονομικώς ενεργός πληθυσμός αποτελεί το εργατικό δυναμικό της οικονομίας και περιλαμβάνει τα άτομα εκείνα, τα οποία είναι ικανά και επιθυμούν να εργασθούν, δεν ανήκουν στο εργατικό δυναμικό και κατά συνέπεια αποτελούν τον οικονομικώς μη ενεργό πληθυσμό.

Το εργατικό δυναμικό διαχωρίζεται σε δύο κατηγορίες: σε εκείνους, οι οποίοι εργάζονται και ονομάζονται απασχολούμενοι και σε εκείνους, οι οποίοι δεν εργάζονται και είναι άνεργοι. Με βάση τις διακρίσεις αυτές δεχόμεθα τους εξής ορισμούς:⁴

- Εργατικό Δυναμικό είναι το σύνολο των ατόμων, τα οποία μπορούν και θέλουν να εργασθούν.

- Απασχολούμενα άτομα είναι τα άτομα τα οποία εργάζονται (τα οποία εξ ορισμού θέλουν και μπορούν να εργασθούν).

Το μέγεθος της ανεργίας μπορεί να μετρηθεί ως απόλυτο μέγεθος, π.χ. χιλιάδες άνεργοι. Η σημασία όμως του αριθμού αυτού εξαρτάται από το μέγεθος του εργατικού δυναμικού. Γι' αυτό η ανεργία μετράται ως ποσοστό επί τοις εκατό (%) του εργατικού δυναμικού:

$$\text{Ποσοστό ανεργίας} = \frac{\text{Αριθμός Ανέργων}}{\text{Εργατικό Δυναμικό}} * 100$$

Το ποσοστό της ανεργίας μπορεί να διαφέρει από περίοδο σε περίοδο, καθώς μεταβάλλεται το απόλυτο μέγεθος της ανεργίας ή του εργατικού δυναμικού ή και των δύο (αλλά με διαφορετικό ρυθμό).

3. BAINBRIDGE St., MURRAY J., HARRISON T., WARD T.: *Μάθηση με στόχο την απασχόληση. Δεύτερη Έκθεση για την Πολιτική της Επαγγελματικής Εκπαίδευσης και Κατάρτισης στην Ευρώπη, Υπηρεσία Επίσημων Εκδόσεων των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων. Λουξεμβούργο, 2003.*

4. <http://users.tellam.gr/~emastrogilanni/anergia.htm>.

Υπάρχουν τέσσερα είδη ή κατηγορίες ανεργίας: η εποχιακή ανεργία, η ανεργία τριβής, η διαρθρωτική ανεργία και η ανεργία λόγω ανεπαρκούς ζήτησης (ή κεϋνσιανή ανεργία):

- Πολλές επιχειρήσεις, π.χ. αγροτικές, τουριστικές, παρουσιάζουν συστηματικές μεταβολές στην παραγωγική τους δραστηριότητα κατά την διάρκεια του έτους. Οι μεταβολές της παραγωγής συνοδεύονται από αντίστοιχες μεταβολές της απασχόλησης εργατικού δυναμικού και, συνεπώς, από μεταβολές της ανεργίας. Αυτή η ανεργία ονομάζεται εποχιακή. Χαρακτηριστικά της εποχιακής ανεργίας είναι, ότι επαναλαμβάνεται περιοδικώς.

- Ανεργία τριβής είναι εκείνη, η οποία οφείλεται στην αδυναμία της αγοράς να απορροφήσει άμεσα ανέργους, παρό το γεγονός, ότι υπάρχουν κενές θέσεις εργασίας, για τις οποίες οι άνεργοι έχουν τα απαραίτητα προσόντα και επαγγελματική εξειδίκευση. Η ανεργία τριβής οφείλεται στην αδυναμία των εργατών να εντοπίσουν αμέσως τις επιχειρήσεις με τις κενές θέσεις και στην αδυναμία των επιχειρήσεων να εντοπίσουν τους άνεργους εργάτες.

- Όταν σε μία οικονομία υπάρχουν άνεργοι και κενές θέσεις εργασίας, αλλά οι άνεργοι δεν μπορούν να απασχοληθούν στις υπάρχουσες κενές θέσεις, επειδή υπάρχει αναντιστοιχία μεταξύ των προσόντων και της εξειδίκευσης των ανέργων και σε αυτά που απαιτούνται για την κάλυψη των κενών θέσεων, η ανεργία αυτή ονομάζεται διαρθρωτική. Οφείλεται σε τεχνολογικές μεταβολές και σε αλλαγές στην διάρθρωση της ζήτησης, οι οποίες αυξάνουν τη ζήτηση ορισμένων προϊόντων και μειώνουν την ζήτηση άλλων. Η μείωσή της απαιτεί επανεκπαίδευση των ανέργων.

- Η ανεργία λόγω ανεπαρκούς ζήτησης (ονομαζόμενη και κεϋνσιανή ανεργία), είναι εκείνη, η οποία προέρχεται από την πτώση της οικονομικής δραστηριότητας στις φάσεις της καθόδου και της ύφεσης του οικονομικού κύκλου. Πρόκειται, δηλαδή, για αδυναμία της συνολικής ζήτησης της οικονομίας να απορροφήσει την συνολική προσφορά του εργατικού δυναμικού. Η ανεργία αυτής της μορφής έχει κυκλικό χαρακτήρα, δηλαδή επαναλαμβάνεται, και η διάρκειά της εξαρτάται από την διάρκεια του οικονομικού κύκλου.

Η προσπάθεια ένταξης ατόμων στην αγορά εργασίας που αντιμετωπίζουν γενικώς δυσκολίες, αποτελεί βασικό στόχο τόσο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, όσο και των επί μέρους Κρατών: «Τα περισσότερα Κράτη Μέλη παρουσιάζουν πολιτικές για την μείωση του αριθμού των νέων, που εγκαταλείπουν πρόωρα το Σχολείο και για την βελτίωση της θέσης, που έχουν στην αγορά εργασίας τα άτομα με αναπηρία, οι μετανάστες και οι εθνικές μειονότητες. Ως τόσο, εξακολουθούν να υπάρχουν σημαντικά κενά, ενώ οι προσπάθειες που καταβάλλονται στον τομέα αυτόν πρέπει να ενταθούν και να επεκταθούν, ώστε να καλύψουν και άλλα άτομα που μειονεκτούν, όπως τους εργαζόμενους χαμηλής ειδίκευσης, τα άτομα που λαμβάνουν κοινωνικές παροχές και τους μόνους γονείς (μονογονεϊκές οικογένειες). Οι εργοδότες πρέπει να εμπλακούν ενεργώς στην προσπάθεια επίτευξης του στόχου της αυξημένης συμμετοχής των μειονεκτούντων».⁵

Μεταξύ των δημογραφικών ομάδων, που ευρίσκονται σε μειονεκτική θέση στην αγορά εργασίας, οι νέοι καταλαμβάνουν την πρώτη θέση. Σε πολλές Ευρωπαϊκές Χώρες τα ποσοστά ανεργίας, που αντιμετωπίζουν οι νέοι κυμαίνονται σε επίπεδα υψηλότερα του μέσου όρου. Κατά συνέπεια η κύρια πρόκληση είναι η λήψη μέτρων διευκόλυνσης της μετάβασης των νέων από το Σχολείο στην ενεργό οικονομική δραστηριότητα.

Η ανεργία των νέων αφορά κατά πρώτο λόγο στα άτομα των οποίων η ένταξη ή επανένταξη στην αγορά εργασίας παρουσιάζει δυσκολία λόγω έλλειψης κατάρτισης ή εμπειρίας λόγω χαρακτηριστικών, που δεν είναι προσαρμοσμένα στις ανάγκες της αγοράς απασχόλησης, ή λόγω σωματικής ή πνευματικής μειονεξίας.

Προτεινόμενα μέτρα εν προκειμένω είναι τα εξής:

- Η ανάπτυξη ενεργειών κατάρτισης.
- Η ενίσχυση πρωτοβουλιών, που αποβλέπουν στην προώθηση της κατάρτισης σε νέες ειδικεύσεις.
- Οι ενέργειες για την λειτουργία της αγοράς εργασίας μέσω ενισχύσεων για την πρόσληψη ή για την δημιουργία ανεξάρτητης επαγγελματικής δραστηριότητας, π.χ. με την απλλαγή από πληρωμές που αφορούν στις κοινωνικές επιβαρύνσεις.

Άλλη Ομάδα, η οποία αποτελεί ενίοτε αντικείμενο διακρίσεων στην αγορά εργασίας και για την οποία ελλοχεύει ο κίνδυνος περιθωριοποίησης και αποκλεισμού είναι οι γυναίκες, ιδίως οι μεγαλύτερες των 45 ετών, αντιμετωπίζουν ακόμη πλέον έντονα το πρόβλημα της ανεργίας (το ποσοστό ανεργίας των γυναικών, διαμορφώθηκε το έτος 2004 σε 10,0% στην Ε.Ε. των 25 έναντι 9,9% του 2002).⁶

Η κατάργηση των διαφορών μεταξύ των δύο φύλων, αποτελεί βασική προϋπόθεση, προκειμένου η Ε.Ε. να επιτύχει την πλήρη απασχόληση, να αυξήσει την ποιότητα της εργασίας και να προωθήσει την κοινωνική ενσωμάτωση και συνοχή. Για το λόγο αυτό απαιτούνται ενέργειες προς την κατεύθυνση της ενσωμάτωσης της διάστασης του φύλου και ειδικά μέτρα πολιτικής ώστε να δημιουργηθούν οι συνθήκες για την ένταξη, την επανένταξη και την παραμονή στην αγορά εργασίας ανδρών και γυναικών. Προς αντιμετώπιση αυτής της κατάστασης το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο της Βαρκελώνης συμφώνησε, ότι τα Κράτη Μέλη πρέπει να παρέχουν διευκολύνσεις παιδικής φροντίδας έως το 2010, που να καλύπτουν τουλάχιστον το 90% των παιδιών ηλικίας από τριών ετών έως και την ηλικία υποχρεωτικής εκπαίδευσης και το 33% τουλάχιστον των παιδιών ηλικίας κάτω των 3 ετών. Ακόμη, απεφάσισε οι παράγοντες, που συντηρούν τις διαφορές μεταξύ των δύο φύλων ως προς την ανεργία και τις αμοιβές να αντιμετωπισθούν και να τεθούν ποσοτικοί στόχοι για την μείωση των διαφορών αυτών, χωρίς να τελεί υπό αίρεση η αρχή της μισθολογικής διαβάθμισης αναλόγως της παραγωγικότητας και της κατάστασης της αγοράς εργασίας.⁷

6. M. MLADY: *Statistics in Focus. General Statistics. «Regional unemployment in the European Union and Candidate Countries in 2003»*. Bruxelles, 3/2004.

7. ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΤΩΝ ΕΥΡΩΠΑΪΚΩΝ ΚΟΙΝΟΤΗΤΩΝ: *πρόταση Απόφασης του Συμβουλίου σχετικά με τις Κατευθυντήριες Γραμμές για τις Πολιτικές των Κρατών Μελών για την Απασχόληση*. Βρυξέλλες, 08.4.2003, COM(2003) 176 τελικό, 2003/0068 (CNS).

Διαφορετικά προβλήματα από τους νέους και τις γυναίκες εμφανίζει το «ώριμο» τμήμα του εργατικού δυναμικού, ως κυρίαρχο δε πρόβλημα εμφανίζεται εδώ το χαμηλό εκπαιδευτικό επίπεδο και η απουσία τεχνικής εκπαίδευσης και κατάρτισης.

Πρέπει να σημειωθεί, ότι λόγω της γήρανσης του πληθυσμού, αλλά και λόγω της καυστέρησης εισόδου των νέων στο εργατικό δυναμικό, η σημασία του «ώριμου» τμήματος του εργατικού δυναμικού αναβαθμίζεται. Η ανανέωση των δεξιοτήτων στους χώρους εργασίας πρέπει να προέρχεται από αυτό το τμήμα του εργατικού δυναμικού, τούτο δεν αναμένεται να είναι εύκολο, καθώς τα μεγαλύτερα σε ηλικία άτομα έχουν γενιές/συγκριτικά με τις νεότερες γενιές, χαμηλότερο εκπαιδευτικό επίπεδο. Το πρόβλημα της ελλιπούς εκπαίδευσης του «ώριμου» τμήματος του εργατικού δυναμικού συνδέεται, όπως είναι φυσικό, με προβλήματα, όπως η μακροχρόνια ανεργία των ηλικιωμένων ατόμων, η επισφαλής απασχόληση κ.ά.

Εξ άλλου, με βάση τα διαθέσιμα στοιχεία της Υπατης Αρμοστείας των Ηνωμένων Εθνών, 1.730.000 πρόσφυγες έχουν καταφύγει στο σύνολο των Κρατών Μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης μέχρι σήμερα, αριθμός ιδιαιτέρως μεγάλος. Το μεγαλύτερο ποσοστό αυτής της κοινωνικής ομάδας αναζητά εργασία για χρονική περίοδο μεγαλύτερη του έτους.

Πέραν αυτών, άτομα, που πάσχουν από σωματικές, αισθητήριες, νοητικές και διανοητικές διαταραχές αντιπροσωπεύουν κατά μέσο όρο ποσοστό 12% του πληθυσμού των Ευρωπαϊκών Χωρών, με βάση εκτιμήσεις της Eurostat, αλλά πολλές Ευρωπαϊκές χώρες, της Ελλάδας περιλαμβανομένης, δεν έχουν την υποδομή, ώστε να εντάξουν στην αγορά εργασίας άτομα αυτής της κοινωνικής ομάδας.

Ακόμη, προβλήματα προκαλούνται από εξελίξεις, όπως η κατάρρευση των καθεστώτων της Ανατολικής Ευρώπης, οι ανακατατάξεις στον Βαλκανικό Χώρο και η ένταση στη Μέση Ανατολή, μεταφραζόμενα στην επανεμφάνιση του προφυγικού ζητήματος ιδίως κατά την διάρκεια της τελευταίας δεκαετίας.

Γ. Συνέπειες ανεργίας

Η ανεργία κατά την τρέχουσα παραδοχή έχει τρεις βασικές οικονομικές συνέπειες:

- Απώλεια παραγωγικών δυνάμεων, όπως η εργασία των ανέργων.
- Απώλεια εισοδήματος για τον άνεργο και την οικογένειά του.
- Επιβάρυνση του κρατικού προϋπολογισμού, λόγω της παροχής επιδομάτων ανεργίας προς τους άνεργους.

Οι συνέπειες της ανεργίας είναι ενίοτε ευρύτερες, διότι προκαλεί και σοβαρά κοινωνικά προβλήματα.

Η καταπολέμηση ή η μείωση της ανεργίας είναι δυσχερές έργο, επιδιώκεται δε μέσω αύξησης της συνολικής ζήτησης, πολιτικών επαγγελματικής κατάρτισης και επανεκπαίδευσης του εργατικού δυναμικού κ.ά.

Τα μέτρα αύξησης της συνολικής ζήτησης είναι δημοσιονομικά και νομισματικά:

Τα δημοσιονομικά μέτρα περιλαμβάνουν κυρίως αύξηση των κρατικών δαπανών⁸ για δημόσια έργα και προώθηση μεγάλων επενδυτικών έργων. Σκοπός αυτών των έργων είναι η άμεση αύξηση της απασχόλησης και των εισοδημάτων.

⁸ Βλ. εν εκτίναση: Φωτ. (Εφπ) ΜΠΡΙΣΤΟΓΙΑΝΝΗ-ΚΑΡΛΟΥ: Δημόσιες και ιδιωτικές Επενδύσεις: Θεσμικές διαστάσεις και η συμβολή τους στην οικονομική ανάπτυξη. Αθήνα, 2005, ιδίως το Κεφάλαιο Α'.

Τα νομισματικά μέτρα αποβλέπουν στην μείωση του επιτοκίου, με σκοπό την ενίσχυση των ιδιωτικών⁹ επενδύσεων,¹⁰ της παραγωγής και, συνεπώς της απασχόλησης. Τα δημοσιονομικά και τα νομισματικά μέτρα αποβλέπουν στην αύξηση της συνολικής ζήτησης και, συνεπώς, στη μείωση της ανεργίας που οφείλεται στην ανεπάρκεια της ζήτησης, δηλαδή της λεγόμενης κείνσιανης ανεργίας.

Δ. Η διά βίου εκπαίδευση «εργαλείο» για την μείωση της ανεργίας

Κατά κοινή παραδοχή τα μέτρα επαγγελματικής κατάρτισης και επανεκπαίδευσης έχουν σκοπό να διευκολύνουν (και) ανέργους να αποκτήσουν νέες γνώσεις και δεξιότητες, δηλαδή στοιχεία τα οποία θα διευκολύνουν προφανώς (συντρεχουσών βεβαίως και άλλων προϋποθέσεων) την ένταξή τους στην αγορά εργασίας, επ' ωφελεία των ιδίων και της οικονομίας μίας περιοχής γενικώς.

Εξ άλλης πλευράς μέτρα αυτής της μορφής συμβάλλουν αποφασιστικώς στην διατήρηση της κοινωνικής συνοχής και της κοινωνικής σταθερότητας, καθώς με τον τρόπο αυτό επιτυγχάνεται η μείωση του ποσοστού της ανεργίας. Η περιθωριοποίηση, η οικονομική ανέχεια, το χαμηλό μορφωτικό επίπεδο, αποτελούν μερικά μόνο από τα φαινόμενα κοινωνικής δυσπραγίας τα οποία πλήττουν σήμερα τις κοινωνίες και ανάγουν την γένεσή τους στην ανεργία.

Η διά βίου εκπαίδευση και κατάρτιση συμβάλλει στην βελτίωση της «απασχολησιμότητας» και της προσαρμοστικότητας του εργατικού δυναμικού σε ουσιαστικές διαστάσεις.

Υπό προϋποθέσεις η διά βίου εκπαίδευση και κατάρτιση, αποβαίνει σημαντικό «όπλο» στα χέρια αυτών, που σκοπεύουν να το χρησιμοποιήσουν, καθώς παρέχει ίσες εκπαιδευτικές και επαγγελματικές ευκαιρίες σε όλους, ενώ εντός του πλέγματος των ενεργειών της διά βίου μάθησης όλοι οι άνθρωποι έχουν δικαίωμα στη μόρφωση και στην επιμόρφωση, στην κατάρτιση και την επανακατάρτιση.

Η διά βίου κατάρτιση δεν διαχωρίζει τα άτομα ανάλογα με την ηλικία, το φύλο, την ταξική προέλευση ή την καταγωγή τους: «Στα πλαίσια αυτής της διαρκούς διαδικασίας ανάπτυξης δεξιοτήτων και απόκτησης γνώσεων, το άτομο αποκτά έντονη κοινωνική συνείδηση. Μαθαίνει να συμμετέχει σε όλες τις εκφάνσεις της κοινωνικής δραστηριότητας ενεργά και συνειδητά. Κάθε δραστηριότητά του είναι συνυφασμένη με την κοινωνία, μέσα στα πλαίσια της οποίας ανανεώνει συνεχώς το γνωστικό του δυναμικό και διευρύνει τα αποθέματα των δεξιοτήτων του. Μία κοινωνία, της οποίας τα μέλη είναι κοινωνικά συνειδητοποιημένα, θέτει τα θεμέλια για την εξασφάλιση της σταθερότητας και της συνοχής στους κόλπους της».¹¹

9. Βασ. ΔΕΛΗΘΕΟΥ: *Το νομικό καθεστώς προστασίας ξένων κεφαλαίων και επενδύσεων αναπτυξιακού χαρακτήρα στην Ελλάδα*. Αθήναι, 1996, σελ. 21 επόμ.

10. Βλ. ακόμη: Κωνστ. ΓΕ. ΑΘΑΝΑΣΟΠΟΥΛΟΣ: *Θεσμικό πλαίσιο περιφερειακής ανάπτυξης*. Τόμοι Α', Β', Γ', Ε' έκδ. Αθήναι, 2006.

11. Βλ. Γ. ΜΑΡΔΑΣ: *Κοινωνικές διαφορετικότητες και εκπαιδευτικές ανισότητες*. Περιοδικό «ΕΡΕΥΝΑ». Αθήνα, 2003, τεύχος 38 (123), σελ. 31. Βλ. ακόμη: Β. ΔΕΛΗΘΕΟΥ: *Ο δεσμός και ο σύγχρονος ρόλος του Εκπαιδευτή*. Περιοδικό: ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ ΑΠΟΚΕΝΤΡΩΣΗΣ, ΤΟΠΙΚΗΣ ΑΥΤΟΔΙΟΙΚΗΣΗΣ ΚΑΙ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ. Αθήναι, τεύχος 47/2007, σελ. 47 επόμ. ΠΑΝΤΕΙΟΝ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΝ ΚΟΙΝ., ΠΟΛΙΤ. ΕΠΙΣΤ., Ι.Π.Α. και Ο.Α.Ε.Δ.: *Ο δεσμός του Εμπορφωτού*. Επιστ. Υπεύθ. Καθηγητής Κωνστ. ΓΕ. ΑΘΑΝΑΣΟΠΟΥΛΟΣ. Αθήναι, 1992.